

ЗА ХАРАКТЕРА НА ЧЕШКО-БЪЛГАРСКИТЕ И СЛОВАШКО-БЪЛГАРСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ОТНОШЕНИЯ

Марцел Черни

Институт за славистика към ЧАН, Карлов университет, Прага

Марцел Черний. О характере чешко-болгарских и словацко-болгарских литературных отношений

В статье предлагается обозрение истории чешско-болгарских и словацко-болгарских литературных отношений еще со времени их зарождения, что в чешском контексте датировано концом XVIII-го века, в то время как в словацком контексте интерес к болгарской литературе возникает лишь после Второй мировой войны. Исследование подчеркивает в этом рецепционном процессе в Словакии доминирующую роль литературно-критического интереса и значение двух ключевых фигур – Д. Дюришина и Я. Кошки. Специальное внимание уделяется книге Яна Кошки Рецепцията като творчество. Словацко-български отношения (1826 – 1989), которая является самым представительным до момента ее издания исследованием этой проблематики.

Ключевые слова: чешско-болгарские литературные отношения, словацко-болгарские литературные отношения, рецепция, Ян Кошка

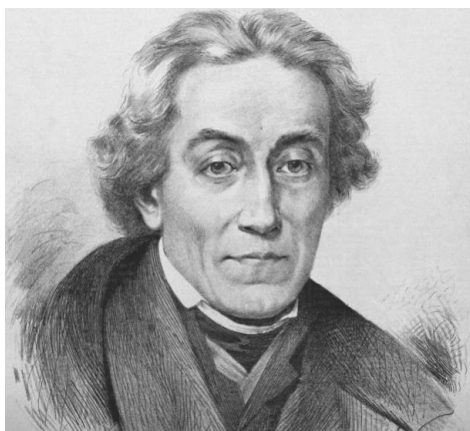
Marcel Černý. Toward the Character of Czech-Bulgarian and Slovak-Bulgarian Literary Relations

The paper offers a review of the history of Czech-Bulgarian and Slovak-Bulgarian literary relations starting as early as their first appearance which in the Czech context dates back to the end of 18th century whereas in Slovak context the interest towards Bulgarian literature didn't begin until the end of the World War II. In this process in Slovakia, the domineering role of the literary criticism and two key persons – Dionýz Ďurišin and Jan Koška, is emphasized. Special attention is paid to Jan Koška's book Recepcijata като tvorcestvo. Slovashko-Bulgarski otnoshenija (1826 – 1989) (Рецепцията като творчество. Словацко-български отношения (1826 – 1989) which is the most representative study of the topic at that time.

Key words: Czech-Bulgarian literary relations, Slovak-Bulgarian literary relations, reception, Jan Koška

Проучването на двустранните чешко-български и словацко-български литературни и културни отношения има многогодишна традиция.¹ Първото изследване на (старо)българската литература в Пражкия университет датира от Просвещението в края на XVIII век, когато неуспешно кандидатства за професура Йозеф Добровски (1753 – 1829) – основателят на чешката

1 Автор на най-пълната библиография на чешко-българските културни отношения (1200 заглавия!), придружена от коментар, е Величко Тодоров (вж. Тодоров 1991). – Б. а.

Йозеф Добровски (1753 – 1829)

българистика и специалист в областта на литературата предимно по въпросите на кирилометодиевистиката. В края на XVIII и началото на XIX век условията за опознаване на българския език и литература са твърде неблагоприятни и шанс за общуване с тях предлага единствено книжната продукция на българската католическа пропаганда. Център на интересите на Добровски в съвместните му с В. Ф. Дурих и Г. Добнер изследвания на чешките паметници е кирило-методиевският въпрос. В своята студия *Кирил и Методий – славянските апостоли (Cyrill und Method, der Slaven Apostel, 1823)*

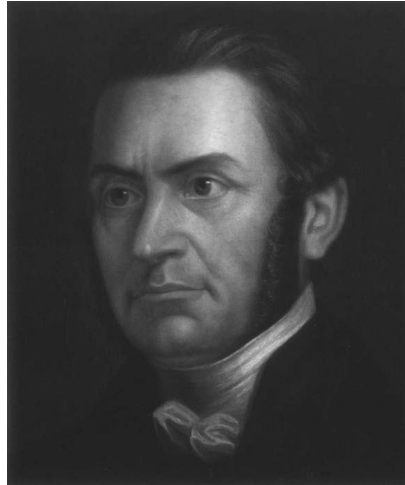
Добровски определя за първоизточник на старославянския² език езика на сръбско-българско-македонската територия, разграничавайки се от панонската теория на Копитар, както и от моравската теория на Калайдович и защитавайки българския произход на старославянския език.³ Рецензията на Добровски за подготвеното от Калайдович издание на текстовете на Йоан Екзарх (1825) представлява първото чешко изследване на произведения на старобългарската литература. Тук авторът открито заявява своята теза за българския произход на старославянския език (преди това е имал теория за „новата смесица на македоно-българо-сръбския диалект“, казано с думите на Копитар). Що се отнася до Йоан Екзарх, Добровски изразява съмнение относно неговото историческо съществуване и от съчиненията на този „недокументиран“ Йоан най-голямо внимание отделя на неговия превод на *Богословие* от Йоан Дамаскин и на съчинението му *Шестоднев*, но не е вярвал, че двете произведения са писани от един и същи автор: превода на *Богословие* отнася към XII в., а *Шестоднева* определя като по-късен текст. Скептицизмът на Добровски се проявява и спрямо Константин Преславски,

² В чешката терминологична традиция езикът на Кирил и Методий и на създадената от тях и техните ученици книжнина се определя не като старобългарски, а като старославянски. – Б. ред.

³ Окончателното си становище за българския език Добровски формулира в рецензията за *Историята* на Шафарик, чиято година на публикуване – 1826, поставя началото на словашко-българските литературни отношения, а заедно с това и на фактическото признаване на българската книжнина в чешките земи. В българския раздел Шафарик само обобщава бележките на Добровски и Копитар и приема позицията на Копитар, но авторитетът на Добровски не му позволява да признае българския език за самостоятелен език; в рецензията си Добровски нанася корекции и допълнения към старобългарските паметници и литературата на българските католици, но остава неизяснен въпросът за самостоятелността на българския език. В ръкописа този въпрос остава отворен, а в публикувания вариант в скоби е допълнено определението на Копитар за българския език като език от романската група. Рецензията излиза в изданието на Копитар *Годишници за литература (Jahrbücher der Literatur)* най-вероятно след намеса в авторския текст на Добровски). – Б. а.

но все пак рецензията има и своята положителна страна: „[...] *тя изразява съмнение само по отношение на отделни паметници на старобългарската литература, но обосновава нейното цялостно богато развитие в творбите на учениците на Методий. Признанието за висотата на българската култура по време на Първото българско царство оказва благотворно влияние върху Българското възрождане, а у нас [в Чехия – бел. пр.] разпалва интереса към този славен литературен период на славяните*“ (Бехиньова 1963: 63).

Павел Йозеф Шафаржик/Шафарик (1795 – 1861) – личност, принадлежаща еднакво към чешката и към словашката славистика, преодолява ограничената езиковедска палеославистична ориентация на българистиката в посока към литературната история и се утвърждава като най-добрия за своето време специалист по българска литература.⁴ Необходимо е обаче да отбележим, че проучването дори само на литературната българистична проблематика за Шафарик се оказва прекалено трудна задача. По онова време се издават забележителни паметници на старата българска литература, които той коментира в своята кореспонденция, но които не намират място в неговите издадени съчинения; и все пак тези наблюдения имат голямо значение за своето време, макар че остават непубликувани. Наред с неговата *История*⁵ (*Geschichte*) епохално значение има и новаторската му студия *Разцвет на славянската литература в България* (*Rozkvět slovanské literatury v Bulharsku*)⁶, която предлага нови данни за Константин-Кирил и Методий, взети от скоро откритите жития. Тук Шафарик се разграничава от Добровски относно Йоан Екзарх: той защитава неговото действително съществуване и му отрежда авторството на *Шестоднев* и *Богословие*. Валидни остават и твърденията му за миграцията на българските книги в Русия по време на войните на Святослав с българите (967 и 971 – 972 г.), както и за най-мощното проникване на българска литература в Русия след падането на България под византийска

Павел Йозеф Шафарик
(1795 – 1861)

⁴ Срвн. с до днес стойностната монография на К. Паул *Павел Йозеф Шафаржик. Живот и творчество* (1961); специализирана литература върху българистичния принос на Шафарик вж. Ржехачек 1992. – Б. а.

⁵ Става въпрос за фундаменталния труд на Шафарик *История на славянския език и литература по всички наречия* (*Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, 1826). Според видния възрожденски славист е съществувал един език и една литература, създавана на различни славянски наречия. – Б. ред.

⁶ Студията на Шафарик е публикувана в сп. „Časopis českého muzea“, 1848, sv. 1, 1 – 32; прев. на руски, сръбски, български и немски. – Б. а.

власт през 1018 г. Литературната дейност в двора на цар Симеон той нарича Златен век на българската литература⁶ – понятие, което е в обращение и днес. Именно благодарение на Шафарик поколението чешки слависти (словашката славистика, писана на словашки език, възниква по-късно) запазва интерес към българската литература и език, приема идеята за неславянския произход на прабългарите и за българомакедонския характер⁷ на старославянския език и се идентифицира с убеждението за високото равнище на българската книжнина, създадена непосредствено след покръстването. За системния интерес на Шафарик към българската литература свидетелства неговата ръкописна библиография на старобългарски паметници и нови издания *Опис на българските книги (Popis písemností bulharských)*.⁸ Тази относително богата база данни за българската литература ползва за основа и неговият внук – Константин Иречек, при съставяне на своя *Книгопис (Knihopis)*.⁹

Традициите на чешката българистика развиват успоредно с Шафарик или се позовават на него Фр. Л. Челаковски – откривателят на българския фолклор и първият преводач на устно народно творчество въобще в света, Б. Немцова, К. Я. Ербен, Я. Гебауер и В. Д. Стоянов (1839 – 1910)¹⁰ – единственият по това време българин, който самостоятелно превежда от чешки на български. От останалите слависти ще споменем поне Вацлав Ханка (1791 – 1861) – извънреден доцент от 1849 г. в университета в Прага, който благодарение на своите лични контакти с български възрожденци и студенти¹¹ осигурява за библиотеката на Националния музей редица труднодостъпни български издания, а също и словака Мартин Хатала (1821 – 1903),

⁷ Редакционната колегия не приема тезата за „българомакедонския характер на старославянския език“. – Б. ред.

⁸ По този въпрос вж. Бехиньова 1961б. На българистичното наследство на Шафарик изследователката посвещава редица свои студии: вж. Бехиньова 1958, 1959, 1961а, 1968, 1983а, 1993. – Б. а.

⁹ Авторът на статията има предвид библиографията, която Иречек издава под заглавие *Книгопис на новобългарската литература (Knihopis novobulharského písemnictví 1806 – 1870)*. – Б. ред.

¹⁰ Наред с Й. Пата и Зд. Урбан най-голяма заслуга за опознаване на дейността на В. Д. Стоянов има В. Жачек (вж. Жачек 1963). През 2001 г., след като повече от десет години двутомникът е лежал сред други ръкописи в издателския план на Българската академия на науките, излиза първият сборник с произведения на В. Д. Стоянов. Съставителите Д. Леков и В. Бехиньова са работили по събирането на материалите и изследването на архивните документи почти две десетилетия, но техният избор е ограничен само до текстовете, възникнали през периода 1858 – 1868 г., когато Стоянов е учил и работил в Прага (по-подр. вж. моята рецензия в: *Slavia* 71, 2002, 211 – 214). – Б. а.

¹¹ Освен Васил Д. Стоянов студент на Ханка е и рано починалият библиограф Иван Василев Шопов (1826 – 1853), който сътрудничи на Шафарик в областта на новобългарската библиография, превежда откъси от Краловедворския и Зеленохорския ръкопис (заедно с Петкович) и издава първата новобългарска библиография *Список за болгарските книги, които са създадени досега* (Цариград, 1852). Негова е заслугата и за публикуване на четири популярни четива на Натанаил Стоянович – бъдещия охридски митрополит, което представлява първото издание на българска книга в Прага. Публикува ги през 1852 – 1853 г. с псевдоним Н. Богдан. Те представляват преводи на извадки от разни религиозни четива. Само брошурата *Приятелско писмо отъ българина къ гръку*, която е посветена на борбата за независима българска църква, е негово оригинално съчинение. – Б. а.

наследника на славистичната катедра след Челаковски. Хатала е обичал България. През 1884 г. заедно с Ягич, Пипин, Лескин и Каниц е сред първите чуждестранни членове на Българското книжовно дружество. В своите лекции (работи в университета от 1854 до 1891 г.) отделя преди всичко внимание на времето до края на XIV век, следователно само на старобългарската литература, с което очарова своите български студенти, но от друга страна, именно за това е бил критикуван. Така например преводачът на Вазов, Каравелов и Ботев – Й. А. Ворачек, в писмо до Е. Йелинек от 1886 г. се оплаква, че в университета се преподава само за миналото на България, прочетено от книгите, и изцяло липсва информация за нова следосвобожденска България. От 70-те години на XIX век, когато в обсега на вниманието влиза и съвременна България, лекциите на Хатала се приемат като анахронизъм.

Сред забележителните познавачи на българския фолклор е Йозеф Холецек (1853 – 1929) – преводачът на *Юнашки песни на българския народ I – II (Junáckých písní národa bulharského I – II, 1874; 1875 – с притурка от любовни песни)*, взети в по-голямата си част от сборника на Братя Миладинови, но някои песни (сватбарски) са резултат от неговите теренни проучвания (вж. Йоцов 1934, Павлов 1980, Кршиж 1986, Пенчев 1989). Житейската съдба на Братя Миладинови е била възприемана от чехите като съдба на българската култура. За тях излизат материали в чешката периодика, а етичните послания на тези статии са звучали като присъда над турското потисничество на Балканите и предчувствие за неговия скорошен край. Поради тази причина и песните са били оценявани като „правдива“ картина на живота на българите.

Световноизвестният чешки историк Константин Иречек (1854 – 1918) се откроява преди всичко като автор на трудове за историята на южните славяни, най-вече на българи и сърби, но е проявявал интерес и към българската литература и нейната история. В началото на своя професионален път той използва ръкописните материали на своя дядо П. Й. Шафарик и със значителни допълнения ги издава под заглавие *Книгопис на новобългарската книжнина 1806 – 1870* (1872), което представлява първата българистична научна библиография. Описът излиза също така като приложение към *Периодическо списание*, издавано със средствата на Българското книжовно дружество в Браила от приятеля на Иречек – В. Д. Стоянов, който превежда на български чешкия текст на начинаещия изследовател „in slaviciis“. Важна посредническа роля между Иречек и българите играе неговият баща – Йозеф Иречек, когото много българи, а между тях и В. Д. Стоянов, често са посещавали във Виена. Голяма част от изследователските интереси на Иречек е с етнографски и фолклористичен характер¹². По време на своите пътувания из България той записва голям брой предания, изучава Родопите, създава едно от първите етнографски изследвания за България (самостоятелна глава в неговата енциклопедична книга *Княжество България – Das Fürstenthum Bulgarien, 1891*), задълбочено изследва литера-

¹² Автор на редица изследвания по този въпрос е Хелена Бочкова (вж. Бочкова 1984, 1987, 1990). За балканистичния профил на Иречек вж. Доровски 1983. – Б. а.

**Константин Иречек
(1854 – 1918)**

**История на българите
(Одеса, 1878)¹³**

турната мистификация на Стефан Веркович *Веда Словена*, вълнува се от националните проблеми, свързани с освобождението на България. Първото свидетелство за научното израстване на Иречек (бил е само на 22 години!) е основополагащата монография *История на българския народ* (*Dějiny národa bulharského*, 1876, излиза на чешки и немски, а скоро след това е преведена на полски, руски и унгарски). Тя оказва значително влияние върху развитието на тогавашната историография, посветена на България, което за чешкия учен е такъв голям успех, за който по нашите географски ширини трудно бихме намерили аналог (вж. Бехиньова 1983б). С личността на Иречек се свързва кулминационният момент в интереса на чехите към българската литература от края на възрожденския ѝ период. През 70-те години на XIX век този интерес вече има професионален характер и на него съвсем спокойно може да се опре и чешката наука. Иречек продължава делото на своите възрожденски предходници, макар и в друго време, когато вече в чешката наука е настъпила диференциация и тясна специализация на изследователския подход. Целта на неговите трудове по литература никога не е била само информативна, нито пък се е свеждала само до анализ на дадено произведение. Неговият стремеж е да представи най-значимите литературни творби като част от националната история или историята на националната култура, като за целта е използвал богатите си познания за Балканите. Като историк осмисля въпроса как отделните писмени паметници отразяват историческите събития и обществените отношения (документално-автентична функция на литературния текст).

¹³ *История на българите* от К. Иречек е достъпна на адрес <http://www.promacedonia.org/ki/index.html> – Б. ред.

А сега е необходимо да очертаем панорамата на чешките преводи от български език по това време.¹⁴ В началото интересите са били насочени към българските народни песни (сп. „Чехослав“, 1823, 278 – 279; превод на Челаковски на песента «Каква мома залюби») и към приказките (К. Я. Ербен и Б. Немцова) и тази традиция продължава през целия XIX век (В. Добруски, Я. Вагнер, Й. А. Ворачек, Л. Куба, Е. Фаит и др.). Първите преводи на художествена литература са на произведения на Л. Каравелов¹⁵, хайдушките спомени на П. Хитов¹⁶, няколко откъса от стихотворения на Хр. Ботев¹⁷, драмата *Иванку, убиецът на Асеня I*, обширният разказ¹⁸ *Нещастна фамилия* на В. Друмев¹⁹, откъси от *Записки по българските въстания* на З. Стоянов²⁰ и произведения на най-известния по онова време български писател И. Вазов²¹.

В междувоенния период литературоведската българистика развиват преди всичко Ян Махал (1855 – 1939), Иржи Поливка (1858 – 1933), Владимир Андреевич Францев (1867 – 1942), Йозеф Пата (1886 – 1942) и Франк Волман (1888 – 1969), а това са факти, които са добре разработени и достатъчно известни.²² На междувоенната литературоведска българис-

¹⁴ Преводите на книги са представени в библиографията, изготвена от А. Вахоушкова и Х. Софрова (1983) с встъпителни думи от Д. Хронкова (с. 9 – 48). Пълен опис на чешките преводи от всички славянски езици (засега само до 1890 г.) предлага *Slavica v české řeči* (вж. Бечка, съст. 2002). – Б. а.

¹⁵ «Горчива съдба» («Hořký osud», сп. „Светозор“, 7, 1873, № 16 – 19, прев. Ф. Ржика); «Воевода» («Vejvoda», сп. „Власт“, 7 [..на г. 1880], 1879, прев. неизв.), «Стана» («Stana», сп. „Зора“, Бърно, 1, 1882, прев. К. Скалецки), «Дядо Либен» («Dědeček Liben», сп. „Светозор“, 16, 1882, № 21 – 22, прев. Ф. Маряanko), *Българи от старо време* (*Staromodní Bulhaři*, „Вишеград“, 1, 1887/88, прил. „Сватвечер“, s. 131 – 132, 135 – 136, 138 – 139, 142 – 143, 151 – 152, 155 – 156, 159 – 160, неизв. преводач). – Б. а.

¹⁶ Моего пътуване по Стара планина и животописанието на някои български стари и нови войводи (Mé putování po Staré planině a životopis některých starých a nových vojvodův, сп. „Освета“, 56, 1875, с. 721 – 733; сп. „Светозор“, 10, 1876, № 1 – 12, прев. К. Иречек). – Б. а.

¹⁷ «Хаджи Димитър» («Hadži Dimitar»), «Обесването на Васил Левски» («Poprava Vasil Levského»), „Посел зе Сушице“, 3, 1881, № 17+19, прев. В. Рабски [откъси от стихотворения], „Славянски сборник“ („Slovanský sborník“), 4, 1885, с. 341 – 345, прев. Й. А. Ворачек. – Б. а.

¹⁸ Това жанрово определение е на автора на статията. – Б. ред.

¹⁹ Адаптацията на Й. В. Фрич *Падането на Асен* (*Asjenův pád*, Чески Брод, 1883) е създадена още през 1881 г. вероятно по ръкописния превод на Ян Вагнер; *Нещастна фамилия. Български национален разказ* (*Nešťastná rodina. Bulharská národní povídka*, Прага, 1893, прев. Я. Вагнер). За адаптацията, която Фрич прави на драмата на Друмев, вж. Йоцов 1927, Волман 1927. – Б. а.

²⁰ «Баба Тонка, майка на българските въстаници» («Tonka, matka bulharských povstalců») // *Slovanský sborník* 5, 1886, s. 16 – 20, 69 – 76, 132 – 135, прев. Й. А. Ворачек. – Б. а.

²¹ Наред с многобройните преводи на стихотворения на Вазов, публикувани в чешката периодика през 80-те години на XIX в., излиза и първият том с избрана негова поезия (*Výbor z básní Ivana Vazova*, Млада Болеслав, 1889, прев. Й. А. Ворачек). Следват книгите *Немили-неопаги* (*Nemilí – nedrazí*, Бърно, 1893, прев. Й. Конерза), *От Балкана* (*Od Balkánu*, Прага, 1897, прев. Й. Конерза), *Избори* (*Vólby*, Прага, 1897, прев. Й. Конерза), *Китка от Балкана* (*Kytka z Balkánu*, Велке Мезиржичи, 1898, прев. Й. Конерза); *Pod jařmetem* (Praha, 1898, прев. Й. Конерза и А. Кнотек). За повече подробности вж. Хронкова 1975. – Б. а.

²² По тези въпроси има редица статии в: *Slavica Pragensia* XXVIII, Acta Universitatis Carolinae, 1985, Philologica 2, Praha, 1988. Вж. още Куделка 1990; Петър, Тилова 1990; Доровски и кол. 2003 (за българистичната дейност на Й. Пата вж. с. 23 – 35). – Б. а.

тика в широка перспектива посвещава своето изследователско внимание Д. Хронкова (Хронкова 1963). Единственото, и при това последно засега, книжно издание, което се опитва да даде цялостна представа за българската литература, е *Преглед на българската литература (Přehled literatury bulharské, 1919)* на Милош Вайнгарт. Излизат още изследванията на Пата *Българският поет Иван Вазов (Bulharský básník Ivan Vazov, 1921)*; отд. притурка на сп. „Освета“, на Волман – *Българската драма (Bulharské drama, 1928)*, и монографията на руския междувоенен емигрант и професор в университета в Одеса Сергей Григориевич Вилински (1876 – 1952) за Петко Ю. Тодоров (*Petko Ju. Todorov. Život a dílo, 1933*), която чак до 60-те години на ХХ век остава най-обстойното и най-богато изследване, посветено на българския модернист. Този калейдоскоп допълват публицисти и литератори (В. Сис, Ф. Андърлик, Ян Вагнер, Й. А. Ворачек, К. Дрож, Й. Тоужимски), а също и български, които по онова време са в Чехия – Г. Н. Бакърджиев-Янтарски и поетът К. Христов, както и други повече или по-малко известни преводачи (вж. по-нататък). Излиза в превод на В. Незвал *Някога* на Д. Габе, с която го свързва интимно приятелство (вж. Хронкова 1986, 2005). Преди 1945 г. излизат в чешки превод *Сонети* на К. Величков (1900; прев. В. Шак), *Нова земя* (1901; прев. Й. Конерза и А. Кнотек), *Чичовци* (1903; прев. Й. Конерза) и *Казаларската царица* (1905/06; прев. В. Шак) на И. Вазов, мемоарната книга на К. Величков *В тъмница* (1907; прев. В. Шак), *Български разкази* на Елин Пелин (1908; прев. К. Дрож), антологията *Из българския Парнас* (1909; прев. Й. Ворачек, В. Шак, З. Броман = Ф. Тихи), *Стихотворения* на Хр. Ботев (1913; прев. З. Броман = Ф. Тихи), *Български разкази* на И. Вазов (1921; прев. С. Хлубински), *Хоро (Svatební rej)* на А. Страшимиров (1928; прев. Н. Ривова и Е. Век), *Антология на българската поезия* (1930; прев. Ф. Кожик и А. Лещов), сборник с избрани стихотворения *Вечната и святата* на Е. Багряна (1931; прев. В. Шак), цикълът сонети за Прага (*Symphonie Prahy, 1932*; прев. В. Шак) и *Избрани стихотворения и проза* (1935; прев. И. Карасова и Н. Молнарлова) на К. Христов, *Гласове от поетическото творчество (Hlasy z básnického díla)* на Л. Касърова (1937; прев. Р. Шварцова), прелестната книга за деца *Ян Библия* на Елин Пелин (1941; прев. А. Бенда) и *Чифликът край границата* на Й. Йовков (1942; от нем. прев. Б. Вацлавек).

В следвоенната българистика освен колективните трудове²³ трябва да открием имената на трима литературоведи – Венцеслава Бехиньова (1920 – 2000), Зденек Урбан (1925 – 1998) и Дана Хронкова (р. 1930), към които се присъединява цяла плеяда българисти от по-старото поколение (понякога само епизодично). Нека споменем имената на славистите Юли Долански, Карел Хоралек, Мирослав Квапил и Иван Доровски, на преводачките Зденка Ханзова, Хана Райнерова, Алена Максова, Марие Бублова, Злата Куфне-

²³ Československo-bulharské vztahy v zrcadle staletí (Praha – Sofie, 1963); Българо-чешката дружба в литературата на XIX век (Praha – Sofie, 1975); Slovník spisovatelů. Bulharsko (Praha, 1978); Dějiny československo-bulharských vztahů (Praha, 1980); Práce z dějin slavistiky (8, 9, 12 – 15, Praha, 1981 – 1992); Jiho-slovenské literatury v českém prostředí (Brno, 1999). По-специално внимание заслужава студията на Вл. Кршиж 1999 и тази на Д. Хронкова 1999. – Б. а.

рова, Лудмила Новакова и Лудмила Кроужилова, на преводачите Милош Войта и Карел Мара, на поетесата Ярмила Урбанкова, поетите Камил Беднарж, Карел Боушек, Лудвик Кундера, Ян Пиларж, Вилем Завада, Лумир Чивърни и Властимил Маршичек, на библиографката Алена Вахоушкова.²⁴

В чешко-българските културни отношения преобладава научният поглед, а първите творби, представени на чешкия читател, са народни песни. Предвоенните чешки преводи от български са предимно случайни, а в художествено отношение се оказват не особено сполучливи опити на ентузиаста. Силен интерес към българистичната проблематика се наблюдава в публицистиката. Чешки художествени творби на българска тема се появяват твърде спорадично (вж. Йоцов 1930). След Втората световна война възниква цяла школа от професионални преводачи от български, изключителни резултати постига и литературоведската българистика, която акцентира предимно върху класическото изучаване на контактологичните чешко-български отношения. По силата на тази традиция българската бохемистика в лицето на изследователската група под ръководството на Величко Тодоров изработи нова методологическа база и от 80-те години на XX в. наред с типологичните компаративни принципи, при които българската и чешката литература се оказаха в изненадващи кореспонденции (вж. И. Павлов, В. Тодоров 1983 – 1992), се съсредоточи върху имагологичната интерпретация на чешкия принос („културна окупация“) за културното и икономическото развитие на българската държава след Освобождението през 1878 г., следователно и върху изясняването на специфичните мисионерски и цивилизационни задачи на чехите в следосвобожденска България (вж. напр. Тодоров 1992, 1994, 1995 – 1996; Пенчев 2001; Пенев, Петров 1988).

Проучването на **словашко-българските отношения** започва да се осъществява интензивно чак след Втората световна война и се свързва с имената на Андрей Мраз (изследовател на Ваянски, включително на отношенията му с България и на въпроса за съизмеримостта му с Вазов) и най-вече на Георги Димитров Вълчев (псевдоним на Юрай Вълчев, роден през 1926 г.), автор на два новаторски компендиума – *Из историята на словашко-българските отношения до освобождението на България през 1878 г.* (*Z dejín slovensko-bulharských vzťahov do oslobodenia Bulharska r. 1878*, 1959) и *Словаците за нас. Из историята на словашко-българските отношения* (1963). В критическата си оценка за трудовете на Вълчев Ян Кошка за пръв път формулира тематичния кръг от задачи, с които трябва да се занимава словашката българистика и които по-късно сам превръща в предмет на своите научни занимания (Кошка 1968). Той преодолява методологическите и концептуалните недостатъци на подхода на Вълчев и като член на научния колектив, ръководен от Диониз Дюришин (1929 – 1997) – духовния баща на словашката компаративистична школа, занимаваща се с развойните закономерности на междулитературните отношения, се концентрира

²⁴ Вж. интервютата и биографичните презентации на чешките българисти в книгата на Е. Басат и В. Тодоров *Чешки триптих. Образи на българската литература в профил и анфас* (1995). – Б. а.

върху въпросите, свързани с приемащата, реагиращата страна, следователно с проблемите на рецепцията (вж. напр. впечатляващия цикъл от сборници на Дюришин 1987 – 1993, а също и Копърда 1999 – 2003).

Още със своя първи труд *Българската поетическа Модерна*²⁵ (*Bulharská básnická moderna*, 1972) Ян Кошка (1936 – 2006) заслужено привлича интереса на тогавашната чехословацка и българска научна общност. Мощен импулс за по-нататъшната му изследователска дейност е фактът, че още преди 1878 г. в словашката литература многократно се срещат прояви на силна симпатия към българите, към тяхната история и култура. В своята монография *Словашки литературни представи за българския юг 1876 – 1878* (*Slovenské literárne pohľady na bulharský juh 1876 – 1878*, 1978)²⁶ совашкият компаративист по изключителен начин анализира емблематични „българофилски“ текстове – от поетични и повествователни творби до биографични очерци, сатирични фейлетони, вестникарски колонки или списания. Основната формула на словашкия интерес към България тук е изведена въз основа на сходството в историческата съдба на двата народа под чужда власт, нещо като моделово съотнасяне от типа *словаци = унгарски българи* или *българи = турски словаци* (с постскриптур *турци = балкански маджари* или *маджарите = унгарски турци*). След още няколко години Кошка достига до първия синтез на словашко-българските литературни отношения (*Slovensko-bulharské literárne vzťahy 1826 – 1918*, 1985). Сред текстовете, включени в това издание, доказващи словашкия интерес към българския (не само литературен) живот, авторът въвежда съдържателното изследване *Словаци и българи в литературните им взаимоотношения 1826 – 1918* (*Slováci a Bulhari v literárnych vzťahoch 1826 – 1918*). С малки корекции изследването е включено и в монографията *Рецепцията като творчество* (*Recepcia jako tvorba*). Тук Кошка за пръв път системно прилага като ключово понятие за словашко-българските отношения т. нар. „стимулираща аналогия“ („stimulativní analogie“), което Д. Дюришин разширява на „стимулиращо фикционална аналогия“ („stimulativně fiktivní analogie“) (Дюришин 1986).

Според Д. Дюришин от близостта в историческия модел на словаците и българите в периода 1826 – 1918 г. произтичат специфичните форми на междулитературно взаимодействие, съответстващи на отношенията между отделните общности. Словашко-българските междулитературни отношения се отличават с типологическо стимулиране (*typologická stimulativnosť*), което при това е съпътствано и подсилено от участието на фикцията. Богат доказателствен материал за тази теоретична теза е заложен в трудовете на Кошка за литературните взаимоотношения, последният от които – *Рецепцията като творчество* (2003), не просто обобщава предходните проучвания

²⁵ Понятието „Модерна“ се употребява в чешката, полската, словашката и др. терминологични парадигми в смисъл на първи етап на модернизма, който в славянските литератури, включително и в българската, покрива края на XIX и началото на XX в. В българския контекст това е т. нар. модернизъм на кръга „Мисъл“. – Б. ред.

²⁶ С подобна тематична насоченост е чешката антология *От Дунав до Плевен (Od Dunaje k Plevni. Výbor z české literatury o rusko-turecké válce (1877 – 1878) a osvobozování Bulharska)*, която през 1978 г. подготвя за печат В. Бехиньова, но изданието не се осъществява. – Б. а.

на изследователя, а представлява достоен научен опит за поставяне на нови въпроси.

Словашкият компаративист Ян Кошка посвещава своята последна монография – *Рецепцията като творчество. Словашко-български отношения (1826 – 1989)*²⁷, на Тринадесетия международен конгрес на славистите, проведен от 15 до 21 август 2003 г. в Любляна. Като основна цел авторът си поставя да събере и интерпретира по нов начин проявите на интерес към „българското творчество“ в историята на словашката литература в периода от издаването на *Geschichte* на Шафарик през 1826 г. до краха на предишния режим в края на 1989 г. Под определението „творчество“ авторът има предвид не само художествени произведения в областта на литературата и изкуството, но и един по-широк обхват на понятието, или според формулировката на самия Кошка: „факти, неща, проблеми, въпроси, свързани с България, всичко онова, което се отнася до миналото, което изследваме“ (с. 7).

Книгата е разделена на три части, предхождани от кратък програмен предговор – „Рецепцията като творчество“, и методологически увод „Литературните отношения между словаци и българи в периода 1826 – 1918“. Тук авторът обяснява същността на тези литературни отношения, интерпретирани въз основа на аналогия, която в словашки контекст е създала общи представи за българите, а историческите обстоятелства са адаптирани към съответните проблеми на словашкото общество и култура. Сходството е намерено преди всичко в дългото отсъствие на собствена държавност, в светлината на което двете нации са едновременно древни и млади, в близостта на тяхната историческа участ и стремленията им за освобождение от унгарско и османско робство (срвн. с твърдението „българите са балканските словаци“, с. 44, 46), в общата им вяра в историческата роля на Русия за славянството. Репертоарът от подобни идейни паралели в литературния процес между двете страни (напр. Кирило-Методиевият и великоморавският култ; аналозиите между борбата за книжовен език в Словакия и формирането на съвременния български език; появата на словашки литературни произведения с българска тематика в замяна на рецепцията на произведения от българската литература; ангажираността на българските и словашките писатели с националноосвободителното движение в политическия и църковния живот) – паралели, мотивирани от стремежа към преосмисляне и на конкретните, и на желаните факти и отношения към тях от гледна точка на нагласите и потребността на приемащата (словашка) литература, биват вложени в термина *стимулираща фикционална аналогия*. Изследователят отхвърля методологията, свеждаща позитивистичната компаративистика до т. нар. „влияниелогия“ (vlivologie) и преди всичко до установяване на вътрешни литературни контакти („влиания“), които са маргинални в контекста на цялостните словашко-български литературни отношения. В съответствие с проучванията на Дюришин за интерлитературността той акцентира именно върху контактите, традиционно разбира ни като „външни“, които се интериоризират в процеса на творческо фик-

²⁷ Всички цитати са по изданието Кошка 2003. За улеснение в скоби се посочва само страницата на цитирания текст. – Б. ред.

ционално „претопяване“ („авгостимулиране“, следващо примера на другата също застрашена нация, с. 15). Творческият характер на стимулиращата фикционална аналогия би трябвало според Кошка да се разбира като вид „обратно наподобяване“, „имитация наопаки“: не чуждото се уподобява със свое, а своето, т.е. словашкото, се уподобява с чуждо, с квазибългарско. За разлика от влиянието, разбирано като сляпо наподобяване, ключов фактор за постигане на многообразни форми на рецепция, интерпретационната аналогия е „съдържание“, което възприемателят, в зависимост от това кое му е известно, влага във възприеманото: „Рецепцията е творчество, но не само на възприеманата страна, а и на възприемащата. Възприеманото не е съвсем пасивно. Даден опит се организира по друг начин, за да може приемащият да го „открие“ като съдържание на това, което приема. Казано с други думи – за да се осъществи интерпретационната аналогия“ (с. 9). Такава е мотивацията и функцията на интереса към България в словашката литература чак до създаването на Чехословакия, когато първоначалната словашка културноотбранителна стратегия губи позиции, но този „основен мит за словашко-българските отношения“, създаван от словашката публицистика и литература с цел да активизира културния и обществения живот, се превръща в същинска реалност за словашката рецепция на българската литература.

Близко стогодишния период на взаимни отношения, който е интерпретиран в първата част на книгата, авторът разделя на три основни етапа. Първият от тях протича в годините 1826 – 1840 под знака на откриването и опознаването на българите като етнос със специфичен език, писменост и история („Откриване на старите българи“ – „Objavovanie minulých Bulharov“). Централна фигура тук е Й. П. Шафарик, чиято богата научна дейност вдъхновява преди всичко поета Ян Колар и видния представител от поколението на Антон Бернолак²⁸ – Ян Холи²⁹, но също така и българския възрожденски драматург Добри Войников, поета и публициста Петко Р. Славейков, както и пионерите на българската историография Гаврил Кръстевич и Марин Дринов (във връзка с българските преводи на творчеството на Шафарик).

За граници на втория етап Кошка определя годините 1840 – 1880 („От миналото към съвременността“ – „Od minulosti k současnosti“), когато фокусът на интересите се измества към настоящето на младата българска нация, към нейната борба за културна и църковна автономия и политическо освобождение, както е видно от рефлексията на тези дейности в тогавашната словашка публицистика и белетристика. Възникват редица емблематични словашки произведения с българска тематика, като напр. романтическият епос *Райчо Николев* (*Rajčo Nikolev*, нап. 1856/7, изд. 1877) от Йозеф Бохуслав Белла (1832 – 1876) или разказите от 70-те години „Ациндина, хайдушка невеста“ („Acindina, Hajdukova nevesta“) и „Марко“ („Marko“) на

²⁸ Антон Бернолак (Anton Bernolák, 1762 – 1813) – словашки свещеник и езиковед, който пръв кодифицира словашкия книжовен език. – Б. ред.

²⁹ Ян Холи (Ján Hollý, 1785 – 1849) – словашки свещеник, писател и преводач. Сред най-значимите му творби са епическите поеми *Сватоплук* (*Svatopluk*, 1833) и *Кирило-Методиада* (*Cyrillo-Methodiada*, 1835). – Б. ред.

Феликс Кутлик (1843 – 1890); първите реалистично представени отзвучи от българската борба за свобода в пътеписите на Густав Казимир Зехен-тер-Ласкомерски (1824 – 1908) и Даниел Шустек (1846 – 1927); публицистиката, прозата и поезията на страниците на сп. „Орол“ („Oról“, изл. 1870 – 1880), където публикува и неговият редактор Андрей Трухли-Ситнянски (1841 – 1916) – първият преводач от български на словашки (разказът на Любен Каравелов „Горчива съдба“ – „Trpký osud“, 1877); разкази и новели от Йозеф Шкултети (1853 – 1948), както и от Микулаш Щефан Ференчик; сборникът *Tatrite i moreto* (*Tatry a more*, 1880) на Светозар Хурбан Ваянски (1847 – 1916) и др. Това продължително присъствие на българската тематика в словашката литература, кулминаращо в периода на Априлското въстание и Руско-турската освободителна война, отзвучава с театралните пиеси на късния романтик месианист Йозеф Подхрадски (1823 – 1915) и драмата *Ирина* (1885) на Даниел Забой Лаучек (1846 – 1911). Според Кошка този етап в словашко-българските отношения е от голямо значение за активизирането на словашката литература в борбата срещу засилващата се унгаризация, както авторът убедително документира в обширната студия „Раждането на поета и утвърждаването на неговото име“ („Zrod básnika a potvrdenie jeho mena“), посветена на преименуването на Павол Орсаг (1849 – 1921) в Хвездослав точно в края на този етап (псевдонимът се появява за първи път в „Народни новини“ на 15 май 1877 г.).

Новата българска литература започва да прониква в Словакия през третата фаза, обхващаща годините 1880 – 1918 („Откриването на българската литература“ – „Objavovanie bulharskej literatúry“). Основен представител на периода, изпълнен с политически илюзии и последвалото ги горчиво разочарование, е талантливият педагог, писател и пръв професионален словашки преводач от български език Самуел Ярослав Захей (1841 – 1918)³⁰, който под натиска на унгарските власти емигрира в чужбина и от 1880 г. живее в София (жалко е, че Кошка не се занимава с дейността на Захей в България и неговото участие в културния и обществен живот като дългогодишен заместник-председател на софийската „Славянска беседа“ и като пишещ на български публицист). Макар че този етап би могъл да се нарече „най-литературен“, той черпи предимно от идейното наследство на миналото и допринася твърде малко за развитието на двустранните отношения.

Втората част на книгата изоставя досегашния синтетичен подход към темата и освен вече споменатата студия за П. Орсаг-Хвездослав, авторът разглежда от една нетрадиционна гледна точка въпроса за българската рецепция на Шафарик („Двудомността и третата литература“ – „Dvojdomovost' a tretia literatúra“): според Кошка е налице нагледен пример за представяне на т. нар. двудомен (чешко-словашки) автор в контекста на трета (българска) литература. Той стига до убеждението, че българската аудитория приема Шафарик като чех и неговото друго, словашко лице остава скрито, понеже за нея „световното“, чешкото лице играе по-стимулираща роля: „Най-известни са тези словаци, които са били приети в света като пред-

³⁰ На него е посветена книгата на Катарина Седлакова и Владичир Пенчев *Самуел Ярослав Захей – „Словашкият консул“ в България* (София: Стигмати, 2010). – Б. ред.

ставители на малко по-големи култури, отколкото е словашката“ (с. 101). В заключение Кошка насърчава словаците „да преразгледат образа си в очите на чужденците и да си върнат това, което им е било отнето“ (с. 102) – което по мое мнение означава да се преобразува уравнението „Шафарик е чешки славист“ в „Шафарик е словашки славист“. Последен поглед върху словашко-българските отношения в този раздел предлага студията за рецепцията на романа на Иван Вазов *Под игото* в словашката култура.

Третата част от книгата анализира периода на културни взаимоотношения през периода 1918 – 1989 г. в няколко самостоятелни студии, които са посветени преди всичко на словашки преводи и преводачи на българска литература. Междувоеният период е само прелюдия към задълбочаване на културните отношения след Втората световна война, когато обаче те се озовават отново под силната зависимост на идеологически императиви, казано с думите на Кошка, те попадат в плен на същата измамна вяра в правотата на настъпилия „победен поход към светлите утрешни дни“ – тоест в плен на аналогична „историческа грешка“. Превежда се много интензивно: освен българска класика, също така и произведения с обществена ангажираност, с антифашистка, а в началото и с производствена тематика. Изборът на заглавия от страна на словашките преводачи обаче има сериозен недостатък, който произтича от факта, че те сякаш следват тогавашния аксиологичен модел на българската критика, който се явява „изключително несполучлив“.

Ян Кошка участва в рецепцията на българската литература в Словакия още от 70-те години на миналия век както със своята литературнонаучна, така и с преводаческата си дейност (повече от 40 книги). В две свои студии, представящи времето на т. нар. нормализация³¹, авторът поднася изключително интересни свидетелства за историческата обусловеност на художественото творчество. Първата е посветена на прочит на поезията на Атанас Далчев, който намира своя подходяща интерпретационна аналогия през август 1968 г.: смразяващата атмосфера на кървавите септемврийски събития в България през 1923 г., която може да усетим според Кошка в стихотворението „Вятър“ (1924), отеква в съзвучие с настъпилото тогава състояние на примирение и депресия до такава степен, че заглавието на словашкия превод звучи изключително красноречиво – „Противен вятър“ („Protivný vietor“, 1970). Съвсем противоположно внушение постига чешкото издание с избрани произведения на Далчев – *Празници в дребни грижи*³² (*Svátky v drobných starostech*, също от 1970 г.), което изтъква преди всичко гражданската позиция на българския поет и неговия интерес към едва забележимите „ритуали“ на делничните дни. Втората статия обръща внимание върху факта, че седемдесетте години на двадесети век са изключително щастлив

³¹ Нормализация е културноисторическо понятие за ситуацията в Чехословакия след събитията от 1968 г., когато посредством методите на репресия и идеологическа цензура се възстановява тоталитарният режим. – Б. ред.

³² Благодаря на Дана Хронкова за информацията, че по изричното желание на автора заглавието на чешкото издание е по стих от стихотворението му „Задните дворове“. – Б. а. Срвн. със стиха на Далчев от посоченото стихотворение: „Има празник в тези грижи малки / и понякога салюти има“. – Б. ред.

и плодотворен период за словашкото познаване на българската литература благодарение на известен парадокс: на българската литература, съответно култура, в този момент е позволено почти всичко и поради това тя става в тогавашна Чехословакия преносител и същевременно изразител на позициите и идеите, които са били присъщи на художествените нагласи и на словашките (а също и на чешките) писатели, но които не са могли да бъдат така открито манифестирани и формулирани. Тук би могло да се помисли за разработването в самостоятелно изследване на една допълваща изследванията на Кошка тема и да се направи опит да се отговори на въпроса как по онова време протича възприемането на българската литература в условията на чешката „нормализация“ и дали и в чешки контекст тя изпълнява подобна „скрита“ функция, както в Словакия.

Монографията на Кошка е вдъхновяващо и стойностно проучване на словашко-българските литературни отношения, които продължават вече сто и осемдесет години. Авторът предлага широк обхват от интерпретационни модели, разположени по една въображаема времева ос, която стига чак до противоречивия период на т. нар. нормализация. Освен това той сам подчертава, че е необходимо да се връщаме постоянно към този период от чехословашката история, понеже все още не сме в състояние да осмислим тези откъслечни и често изолирани наблюдения в тяхната кохерентност и панорамна цялост.

Превод от чешки: **Красимира Маринова**
Редактор на превода: **Жоржета Чолакова**

ЛИТЕРАТУРА

Басат, Тодоров 1995: Басат, Е.; В. Тодоров. *Чешки триптих. Образи на българската литература в профил и анфас*. София: УИ „Св. „Климент Охридски“, 1995.

Бехинова 1958: Bechyňová, V. «Novobulharská literatura v díle P. J. Šafaříka.» // *Franku Wollmanovi k sedmdesátinám*. Praha: SPN, 1958, 182 – 198.

Бехинова 1959: Bechyňová, V. «Bibliografická spolupráce Ivana V. Šopova s P. J. Šafaříkem.» // *Сборник в чест на академик Никола В. Михов*. Под ред. на Сава Гановски и Тодор Боров. София: БАН, 1959, 41 – 50.

Бехинова 1961а: Bechyňová, V. «Šafaříkova prozodická koncepce pro slovanskou poezii.» // *Litteraria – Štúdie a dokumenty: Pavol Jozef Šafárik*. Bratislava: SAV, 1961, 206 – 245.

Бехинова 1961б: Bechyňová, V. «Popis písemností bulharských.» // *Slavia*, 30, 1961, 282 – 311.

Бехинова 1963: Bechyňová, V. *Josef Dobrovský a česká bulharistika*. Praha: ČSAV, 1963.

Бехинова 1968: Bechyňová, V. «P. J. Šafařík jako historik a kritik jihoslovanských literatur.» // *Literárne vzťahy Slovákov a južných Slovanov*. Zborník prác z vedeckej konferencie v Smoleniciach 30. 10. – 1. 11. 1966, Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1968, 127 – 137.

Бехињова 1983a: Bechyňová, V. «Šafaříkovo studium starobulharské literatury.» // *Pavol Jozef Šafárik v slovenskej a českej slavistike*. Zborník venovaný XI. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1993, 45 – 55.

Бехињова 1983b: Bechyňová, V. «Konstantin Jireček jako historiograf starobulharské literatury.» // *Práce z dějin slavistiky* 9. Uspoř. Jan Petr. Praha: Univerzita Karlova, 1983, 115 – 132.

Бехињова 1993: Bechyňová, V. «Šafaříkovo studium starobulharské literatury.» // *Pavol Jozef Šafárik v slovenskej a českej slavistike*. Zborník venovaný XI. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1993, 45 – 55.

Бечка, съст. 2002: *Slavica v české řeči I. České překlady ze slovanských jazyků do roku 1860*, šest. Josef Bečka, 2. přepracované a doplněné vydání. Práce Slovanského ústavu AV ČR, Nová řada, sv. 12, Praha: Slovanský ústav AV ČR, Euroslavica, 2002; *Slavica v české řeči II. České překlady ze slovanských jazyků 1861 – 1890*, přípr. Jiří Bečka a kol. Práce Slovanského ústavu AV ČR, Nová řada, sv. 13, Praha: Slovanský ústav AV ČR, Euroslavica, 2002.

Бочкова 1984: Бочкова Х. «Константин Иречек и българската етнография.» // *Българска етнография*, 1984, IX, кн. 4, 35 – 42.

Бочкова 1987: Bočková, H. «Konstantin Jireček a bulharský folklór.» // *Studia balcanica bohemo-slovaca* III. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1987, 274 – 280.

Бочкова 1990: Bočková, H. «Vědecký přínos Konstantina Jirečka bulharskému národopisu a historii.» // *Československo-bulharské kulturní vztahy*. Brno: Ústav slavistiky ČSAV, 1990, 321 – 331.

Вахоушкова, Софрова 1983: Vachoušková, A., H. Sofrová. *Bulharská krásná literatura v českých překladech 1825 – 1980*. Praha: Státní knihovna ČSR – Slovanská knihovna, 1983.

Волман 1927: Wollman, F. «Drumemův Ivanko a Fričův Asjenův pád.» // *Sborník prací věnovaných profesoru dru Václavu Tillovi k šedesátým narozeninám 1867 – 1927*. Praha: Orbis, 1927, 231 – 240.

Доровски 1983: Dorovský, I. *Konstantin Jireček. Život a dílo*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983.

Доровски и кол. 2003: Dorovský, I. a kol. *Slavista Josef Páta*. Brno: Společnost přátel jižních Slovanů, Boskovice: František Šalé – Albert, 2003.

Дюришин 1986: Ďurišin, D. «Spoločenstvo slovenskej a bulharskej literatúry (Stimulatívno-fiktívna analógia).» // *Slavica v českém a slovenském literárním vývoji*. Red. Dana Hronková, Alena Vachoušková. Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu, ČSAV, 1986, 235 – 247.

Дюришин и кол. 1987 – 1993: Ďurišin, D. a kol. *Osobitné medziliterárne spoločenstvá*, I – VI. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1987 – 1993.

Жачек 1963: Žáček, V. «Vasil D. Stojanov v Čechách.» // *Československo-bulharské vztahy v zrcadle staletí*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963, 49 – 87.

Йоцов 1927: Йоцов, Б. «Йозеф В. Фрич и В. Друмев.» // *Листопад* 8, 1927, кн. 6 – 7, 165 – 181.

Йоцов 1930: Йоцов, Б. «Българска романтика у Прокопа Хохолоушек.» // *Български преглед* 1, 1930, кн. 3, 354 – 414.

Йоцов 1934: Йоцов, Б. «Братя Миладинови в Чехия.» // *Годишник на Софийския университет*. Т. 17, 1934, кн. 30, 1 – 82.

Копърда 1999 – 2003: Koprda, P. *Medziliterárny proces*, I – IV. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, 1999 – 2003.

Кошка 1968: Koška, J. «Doterajší výskum dejín slovensko-bulharských literárnych vzťahov.» // *Literárne vzťahy Slovákov a južných Slovanov*. Zborník prác z vedeckej konferencie v Smoleniciach 30. 10. – 1. 11. 1966, Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1968, 42 – 55.

Кошка 1972: Koška, J. *Bulharská básnická moderna*. Bratislava: SAV, 1972.

Кошка 1978: Koška, J. *Slovenské literárne pohľady na bulharský juh 1876 – 1878*. Bratislava: Veda, 1978.

Кошка 1985: Koška, J. *Slovenské literárne pohľady na bulharský juh 1826 – 1918*. Bratislava: Veda, 1985.

Кошка 2003: Koška, J. *Recepcia ako tvorba: slovensko-bulharské literárne vzťahy 1826 – 1989*. Bratislava: SAV, 2003.

Кршиж 1986: Kříž, V. «Holečkovy Junácké písně bulharské a otázky folklorismu v literatúre.» // *Slavica v českém a slovenském literárním vývoji*. Sborník statí venovaný Slavomíru Wollmanovi k šedesátinám, se soupisem jubilantových prací 1948 – 1985. Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, 1986, 174 – 189.

Кршиж 1999: Kříž, V. «Podíl bulharské kultury na českém literárním vývoji (od počátku českého obrození do r. 1878).» // *Jihoslovenské literatury v českém prostředí*. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 1999, 6 – 18.

Куделка 1990: Kudělka, V. «Frank Wollman jako bulharista.» // *Československo-bulharské kulturní vztahy. Tradice a perspektivy bádání*. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference v Brně 25. – 28.4.1989. Brno: Ústav slavistiky ČSAV, 1990, 241 – 246.

Павлов 1980: Pavlov, I. «Sbírka Bulharské lidové písně bratří Miladinovů v Čechách.» // *Studia ethnographica* 5. Praha: Karolinum, 1980, 71 – 81.

Павлов, Тодоров 1983 – 1992: Павлов, И.; В. Тодоров. *Българо-чешки литературни паралели*. I – II, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1983 – 1992.

Паул 1961: Paul, K. *Pavel Josef Šafařík. Život a dílo*. Praha, 1961.

Пенев, Петров 1988: Пенев, А.; П. Петров. *Чужденци – просветни дейци в България*. София: ДИ „Народна просвета“, 1988.

Пенчев 1989: Пенчев, Вл. «Братя Миладинови и българо-чешките фолклористични взаимоотношения.» // *Български фолклор* 15, 1989, кн. 4, 43 – 51.

Пенчев 2001: Пенчев, Вл. *Паралакс в огледалото, или за мигрантските общности в чуждоестнича среда (чехи и словаци в България, българи в Чехия)*. София: Херон Прес, 2001.

Петър, Тилова 1990: Petr, J.; M. Tylová. *Josef Páta. Bibliografický soupis publikovaných prací s přehledem jeho činnosti*. Praha: Univerzita Karlova, 1990.

Ржехачек 1992: Ржехачек, Л. «Шафарик Павел Йозеф.» // Л. Ржехачек, З. Урбан. *Прага и българската филология*. София, 1992, 196 – 199.

Тодоров 1991: Todorov, V. *Úvod do bulharistiky. Průvodce po dějinách česko-bulharských vztahů*. Praha: Karolinum, 1991.

Тодоров 1992: Тодоров, В. *Чешкият сюжет. Чехия и чехите в българската литература*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992.

Тодоров 1994: Тодоров, В. «Типология на българските отрицателни представи за Чехия и чехите.» // *Les études balkaniques tchèques* 9, Praha, 1994, 87 – 95.

Тодоров, съст. 1995 – 1996: *Чехи в България. История и типология на една цивилизаторска роля*, I – II. Съст. В. Тодоров. Homo bohemicus, Голяма чешка библиотека. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995 – 1996.

Хронкова 1963: Hronková, D. «O bulharské literatuře, zvláště poezii a dramatu v Čechách mezi dvěma válkami.» // *Československo-bulharské vztahy v zrcadle staletí*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963, 334 – 365.

Хронкова 1975: Hronková, D. «Počátky pronikání díla Ivana Vazova do Čech.» // *Българо-чешката дружба в литературата на XIX век*. София: БАН, 1975, 154 – 168.

Хронкова 1986: Hronková, D. «Dora Gabeová v českých literárních souvislostech.» // *Slavica v českém a slovenském literárním vývoji*. Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu, ČSAV, 1986, 299 – 335.

Хронкова 1999: Hronková, D. «K bulharské účasti v českém literárním životě. Od osmdesátých let minulého století do první světové války.» // *Jihoslovanské literatury v českém prostředí*. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 1999, 145 – 164.

Хронкова 2005: Хронкова, Д. «Дора Габе в Чехословакия. 30-те години на XX век.» // *Мостове*. Сборник в чест на 70-годишнината на Йордан Василев. София: ТИХ-ИВЕЛ, 2005, 95 – 105.